

Любомир Винар

ДУМКИ З ПРИВОДУ П'ЯТДЕСЯТИХ РОКОВИН СМЕРТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Вступ до грушевськознавства

«Свій довг, свій обов'язок перед українським народом, перед Україною, перед Українською Державою й насамперед перед українською наукою Грушевський винаконав. Але чи сповнили ми, сучасники й спадкоємці Грушевського, свій обов'язок визнання, пошани і вдячності перед пам'яттю великого українського історика й великого українського громадянина?»

Олександр Оглоблин, «Михайло Грушевський і українське національне відродження. «Український Історик», ч. 2-3, 1964.

П'ядесят років ділить нас від передчасної смерті академіка Михайла Сергійовича Грушевського, що постигла його 25 листопада 1934 року в Кисловодську на Кавказі, далеко від рідної землі.

В анналах української історіографії Михайло Грушевський записаний як найвидатніший український історик і організатор українського наукового життя, а в історії України він виступає, як один з провідних суспільно-політичних діячів і батько першої української держави в 20-му столітті. Проте ці узагальнення не охоплюють повністю діяпазону його діяльності і творчості. Михайло Грушевський становить епоху українського національно-державного відродження, яка охоплює усі головні ділянки українського життя і його динамічну боротьбу за самобутність української нації і її культури. Наукова і публіцистична творчість Михайла Сергійовича поставила твердий фундамент під наукове українознавство і розвиток української національної історіографії. Отже, маємо до діла з унікальною людиною енциклопедичного знання, широких світоглядових горизонтів і динамічної суспільно-політичної дії в усіх ділянках громадського життя. Михайло Грушевський, поруч Тараса Шевченка й Івана Франка, належить до найвидатніших особистостей в історії України, якій він віддав ціле життя і творчу працю.

І саме тепер, коли відзначаємо 50-ліття смерті Михайла Сергійовича, бажаємо поділитися нашими думками про теперішній стан дослідження життя і творчості Михайла Грушевського, а також обговорити інші важливі питання, пов'язані з його діяльністю.

Грушевськознавство: його генеза, структура і теперішній стан

Грушевськознавство це окрема наукова ділянка українознавства, яка займається систематичним вивченням життя, діяльності і творчості Михайла Грушевського. Ця дисципліна, у порівнянні до Шевченкознавства і Франкознавства, народилася доволі пізно і її генеза пов'язана безпосередньо із появою «Українського Історика» і науковою діяльністю Українського Історичного Товариства.

У 1964 році проф. О. Оглоблин опублікував в «Українському Історичному» статтю «Михайло Грушевський і українське національне відродження» (чч. 2—3), в якій ствердив, що наукове вивчення діяльності і творчості М. Грушевського зовсім занедбане, мовляв «ні монографій, ні розвідок поважних, йому присвячених! Ні ознайомлення молодшого покоління українства з Тим, хто так присвятився українству й не тільки свого покоління».¹ Автор цих рядків, як редактор новопосталою «Українського Історика», повністю погоджувався із висновками Олександра Петровича і вже тоді вирішив, у міру можливого, на сторінках журналу присвятити спеціальну увагу вивченню діяльності М. Грушевського. Так в 1960-их роках постала нова українознавча дисципліна — Грушевськознавство.

Звичайно, тут треба ствердити, що до того часу появлялися різні розвідки, присвячені Грушевському, які друкувалися в різних періодичних публікаціях. Проте це були здебільшого відірвані причинки до різних періодів життя і творчості історика, які не являли собою систематичного дослідження життя і творчості Михайла Сергійовича. Щоправда в 1934 році Іван Крип'якевич, один із найздібніших учнів М. Грушевського, писав, що НТШ «присвятить пам'яті Покійного окремих збірник»;² проте цей збірник не побачив денного світла через вибух польсько-німецької війни в 1939 році, і так пропала ця ініціатива Крип'якевича, що могла стати початком Грушевськознавства. Назагал можна ствердити, що Наукове Товариство ім. Шевченка, яке свою наукову славу завдячувало головно М. Грушевському, після 1945 року не виявило особливої охоти зайнятися вивченням діяльності свого найвидатнішого члена.³ Також УВАН, яка нав'язувала до традицій Всеукраїнської Академії Наук із 1920-их років, в якій М. Грушевський відіграв провідну роль як організатор наукової діяль-

¹ О. Оглоблин, «Михайло Грушевський і українське національне відродження», *Український Історик*, ч. 2—3, 1964, стор. 1.

² Іван Крип'якевич, «Михайло Грушевський (некролог)», *Хроніка НТШ*, ч. 72, 1935, стор. 9.

³ Для ілюстрації наставлення певних кругів в НТШ до вивчення М. Грушевського бажано згадати один епізод. Свого часу я працював над темою «Михайло Грушевський і НТШ». У 1969 році я звернувся до відповідних чинників НТШ, щоб цю працю видали. Одержав відмовну відповідь, мотивовану «браком фондів». Цю монографію видало Видавництво «Дніпрова Хвиля» в Мюнхені в 1970 році. А чейже йшлося про найважливішу добу в історії НТШ. Також автор цих рядків свого часу запропонував НТШ

ности Академії, не присвячувала у своїх виданнях спеціальної уваги найвидатнішому українському історикові. Отже, головна відповідальність і тягар праці по лінії Грушевськознавства впав на наймолодше наукове товариство — УІТ, що постало в 1964/65 роках. Тут не будемо входити в причини занедбання вивчення діяльності і творчості М. Грушевського українськими центральними науковими установами — ця тема вимагала б окремого дослідження. На цьому місці обмежуємося лише до ствердження фактів. Пізніше ми думали, що до розбудови Грушевськознавства причиниться кафедра історії України ім. Михайла Грушевського при Гарвардському університеті, яку очолює проф. Омелян Прицак. Але наші надії завели і вищезгадана кафедра протягом свого довголітнього існування не видала жодної замінлишої наукової публікації, присвяченої своєму патрону. Це також дивне і незрозуміле.⁴

Тепер коротко згадаємо про справу дослідів М. Грушевського в українській советській історіографії після Другої світової війни. Українські советські історики працюють у повній залежності від директив комуністичної партії і тому їхні праці відзеркалюють цю партійну лінію. До творчої спадщини Грушевського вони ставляться негативно і наявно її фальсифікують. Грушевського уважають за одного «з головних лідерів українського буржуазно-націоналістичного руху», а «значення праць Г. обмежене тенденційністю у доборі й узагальнені фактів, націоналістичною інтерпретацією джерел. Г. вороже ставився до марксизму... Виходячи з ідеалістичної посилки про вічність етнічних категорій (народність, нація), Г. вважав національну проблему головною в історії, твердив, що національні інтереси вищі за класові... Протиставляв укр. народ російському, ігнорував їхню істор. близькість, а колоніальну політику царизму зображував, як політику рос. народу. Формування укр. народности відносив не до 14—15 ст., а до 4 ст. і твердив, що Київська Русь належить тільки історії України...»⁵

опрацювати монографію про М. Грушевського. Замість прийняти цю пропозицію з подякою — знову ж подано різні фінансові причини, які не дають змоги НТШ покрити коштів друку такої потрібної праці. Здержання англomовного перекладу *Історії України-Руси* знову ж ілюструє якусь дивну і незрозумілу позицію НТШ до свого найвидатнішого члена. Щоправда, в 1978 році, заходами д-ра М. Стахова, появилася один том *Записок НТШ*, присвячений М. Грушевському, але здебільша там поміщені матеріали становили передруки статей з українських газет і журналів.

⁴ Про відношення Ом. Прицака до діяльності і історичної схеми Грушевського ми писали в статті «Двадцятиліття „Українського Історика” і завдання українських істориків», (*Український Історик*, ч. 2—4, 1983, стор. 19—20). — Свої погляди на діяльність М. Грушевського вилочив О. Прицак в статті «У століття народин М. Грушевського», *Листи до приятелів*, чч. 157—159, 1966.

⁵ «Грушевський, Михайло Сергійович», *Радянська енциклопедія історії України*, Київ, 1969, том I, стор. 484.

Так виглядає офіційна характеристика М. Грушевського в советській українській історіографії.

Під час періоду десталінізації в українській советській історіографії була спроба Ф. П. Шевченка, тодішнього головного редактора «Українського Історичного Журналу», реабілітувати Мих. Грушевського. У 1966 році він помістив в УІЖ статтю «Чому Михайло Грушевський повернувся на радянську Україну», в якій твердив, що творчу спадщину М. Грушевського «не можна обійти або ігнорувати».⁶ Проте ця спроба закінчилася повною невдачею, а через цю статтю Ф. П. Шевченка звільнили зі становища головного редактора УІЖ. Історична спадщина Михайла Сергійовича є така небезпечна для советських істориків і советсько-російської влади, що всяке питання хоч би про частинку реабілітацію найвидатнішого історика України в советській Україні уважається каригідним вчинком і злочином. Тепер під час чергового розгрому української історичної науки і культури на рідних землях взагалі не приходиться говорити про будьякі праці, присвячені Грушевському.

Кожна академічна дисципліна має свою структуру і свою специфічну побудову. В цьому відношенні Грушевськознавство не є винятком. Ця нова ділянка наукового дослідження охоплює три основні частини: 1) джерела і бібліографічні дослідження, 2) досліди життя і діяльності Михайла Грушевського і 3) дослідження його творчості (наукові, публіцистичні і белетристичні праці). Ці три ділянки творять основу Грушевськознавства і відзеркалюють окремі етапи його життя, діяльності і творчості. У наших раніших працях ми подали таку періодизацію життя М. Грушевського, яка є даліше актуальною для дослідження його діяльності і творчості:

- I. Ранній період: дитинство і юнацький вік М. Грушевського (1866—1886);
- II. Перший Київський період: університетські роки (1886—1894);
- III. Львівський період життя М. Грушевського (1894—1914);
- IV. Перше заслання М. Грушевського (1914—1917);
- V. Другий Київський період: М. Грушевський і державне будівництво України (1917—1918);
- VI. Еміграційний період життя М. Грушевського (1919—1924);
- VII. Третій Київський період: повернення і діяльність М. Грушевського в Україні (1924—1931);
- VIII. Друге заслання і смерть М. Грушевського (1931—1934).

Подана періодизація життя М. Грушевського має свої окремі циклі і «суб-періоди», пов'язані з його діяльністю в Галичині, Великій Україні, Росії і в різних країнах Західної Європи.

⁶ Ф. П. Шевченка, «Чому Михайло Грушевський повернувся на радянську Україну», *Український Історичний Журнал*, ч. 11, 1966, стор. 13—30.

Усі сучасники М. Грушевського наголошували його колосальну енергію і вийняткову працьовитість, що охоплювали головні ділянки українського наукового, культурного і суспільного життя. Дмитро Дорошенко, ідеологічний опонент М. Грушевського, дає таку його характеристику з 1900-их років:

На той час проф. Грушевський уважався всіми нами за провідника українського національного руху в Росії. Його великі наукові і громадські заслуги, його надзвичайний організаційний талант, створили йому великий авторитет і глибоку пошану. Він був у наших очах символом всеукраїнського єднання, його слово було для нас за тих часів законом.⁷

Подана характеристика Михайла Грушевського не є перебільшенням — у 1900-их роках він був визнаний українськими громадськими і політичними кругами, всеукраїнським провідником української нації. Те саме можна сказати про 1917 і 1918 роки, в яких він очолював Українську Центральну Раду і ставив основи під першу українську державу в 20-му столітті. Саме тому дослідження многогранної діяльності Мих. Грушевського в усіх періодах його життя належить до найважливіших завдань Грушевськознавства. Для кращого охоплення окремих ділянок його діяльності наводимо окрему таблицю.

Діяльність Михайла Грушевського

<i>Наукова діяльність</i>	<i>Суспільно-політична діяльність</i>	<i>Культурно-освітня діяльність</i>
Організація наукової праці:	Київська Громада	Розбудова шкільництва
Наукове Т-во ім. Шевченка	Націонал-Демократична Партія	Українська Учительська Громада
Українське Наукове Т-во в Києві	Українська Демократична Партія	Шкільний Союз
Український Соціологічний Інститут	Державні Думи	Заснування видавництв
Всеукраїнська Академія Наук	Товариство Українських Поступовців	Заснування і редагування журналів і часописів
Інші наукові установи	Українська Центральна Рада	Розбудова національної культури
Професорська праця (Київ, Львів)	Українська Народня Республіка	Праця в освітніх установах
Редагування наукових праць	Українська Партія Соціалістів Революціонерів	
Наукові дослідження	Зв'язки з українськими і неукраїнськими політичними організаціями	Публікації присвячені культурі й освіті
Зв'язки з неукраїнськими науковими установами	Політичні і суспільні публікації, участь в суспільних установах	

⁷ Дмитро Дорошенко, *Мої спомини про давнє минуле*, Вінніпег, 1949, стор. 83.

Окремі ділянки діяльності М. Грушевського дуже часто забулюються і вказують на її багатовимірність і багатогранність. Вищенаведена таблиця його діяльності не є повна, вона включає лиш головні ділянки його праці.

Третьою складовою частиною Грушевськознавства являється творча спадщина М. Грушевського і її наукове вивчення. Ця ділянка також включає дослідження критичних відгуків на наукові публікації.

В основному творчість Михайла Грушевського можна поділити на три основні частини: наукові праці, публіцистику і белетристичну творчість. Кожна категорія має свій тематичний профіль і свою предметну структуру.

Наукові праці М. Грушевського охоплюють різні академічні дисципліни, з яких перше місце займає історія і допоміжні історичні дисципліни. З цього історичного циклу згадаємо такі ділянки: історія України, історія слов'янських народів і всесвітня історія. З допоміжних історичних наук вичислимо археологію, археографію, історіографію, біографію, історичну бібліографію, хронологію, дипломатику, палеографію, сфрагістику, генеалогію, геральдику, іконографію, нумізматику, історичну географію, архівознавство і джерелознавство.

З інших дисциплін згадаймо історію літератури, етнографію, фольклор і соціологію. Тут треба пригадати, що *Історія України-Руси* М. Грушевського охоплює *цілість* українського історичного процесу, включаючи культурний, політичний, релігійний, економічний і суспільний розвиток українського народу. Цей монументальний твір, подібно, як його фундаментальна *Історія Української Літератури*, вказує на енциклопедичне знання М. Грушевського усіх головних ділянок суспільних і гуманістичних наук в контексті його історичних досліджень.

Діапазон публіцистичної творчості М. Грушевського надзвичайно широкий і охоплює усі головні ділянки укр. громадського життя, української культури, як також теми, пов'язані з неукраїнськими народами і міжнародною тематикою.

Сергій Єфремов твердив, що публіцистичні статті Грушевського були завжди писані з національної точки зору і «на підставі того широкого світогляду, який дає Грушевському його велика історична освіта і всесторонні знання. Ці прикмети публіцистичних праць Грушевського ставлять його на чільне місце в нашій новішій публіцистиці і в багатьох питаннях роблять з його духового привідцю сучасного українства, як і об'єкт, з другого боку, тих безупинних нападів, що стрічає українська ідея в ворожому таборі».⁸ Це писав видатний український вчений і суспільний діяч, який не належав до гурта приятелів історика, але в своїй оцінці публіцистичної спадщини Грушевського зберіг повну об'єктивність.

З публіцистичного циклу творчості Михайла Сергійовича вирізняються статті, присвячені національному відродженню українсько-

⁸ Сергій Єфремов, *Історія українського письменства*, том II, Київ-Ляйпціг, 1919, стор. 240—241.

го народу і його культури. Тематично вони охоплюють усі ділянки промадського життя і його культурного, політичного, економічного і соціального розвитку. Розвиток українського шкільництва, наукового життя, економічних інституцій, української мови і преси, українського національного світогляду і інші теми характеризують публіцистику українського вченого. Окрему категорію становлять його статті, присвячені українській історії і українським діячам. Також головну увагу присвятив Грушевський у своїх статтях питанням українсько-російських і українсько-польських зв'язків і міжнародній проблематиці. Деякі його статті мають програмовий характер національної дії різних частин української спільноти, інші віддзеркалюють його світоглядні закладки і його ідеологію. На сторінках періодичних публікацій він зводив двобої з польськими і російськими політичними крутами і установами, які намагалися гальмувати національне відродження українського народу. Нема сумніву, що публіцистичні праці М. Грушевського являються першоджерельним матеріалом для вивчення його світогляду і діяльності в різних періодах його життя. Не можемо переочити, що Михайло Сергійович був основником *Літературно-Наукового Вістника*, ілюстрованого тижневика «Село» і «Засів» й інших серійних публікацій, які мали переломовий вплив на формування українського національного світогляду, на розвиток суспільно-політичної дії тодішнього українства і на розбудову української національної культури, яка стала основою українського державного відродження в 1917 і 1918 роках, що його очолив Михайло Грушевський, як голова Української Центральної Ради і перший президент Української Народньої Республіки. Без об'єктивної і глибинної аналізи публіцистичної спадщини немислиме дослідження провідних ідей його діяльності і творчості, як також зрозуміння національних основ і державного відродження Нової України.

Белетристика становить окрему і найменшу частину творчої спадщини Михайла Грушевського. Як відомо, Михайло Сергійович спершу бажав стати українським письменником і на цьому полі весті роботу «в інтересах українського життя».⁹ Від белетристики він перейшов до історичних досліджень, хоч ніколи не втрачав зв'язку з українською художньою літературою і з літературознавством. Михайло Сергійович написав цілий ряд оповідань і декілька драматичних творів. Його літературні твори є важним джерелом для вивчення його раннього світогляду і творчості (оповідання «Бех аль Джугур» і інші). В 1900-их роках його літературні твори віддзеркалювали, як згадував він сам в автобіографічному нарисі, гадки, насторії і образи, з якими не міг поділитися з читачами в своїх наукових і публіцистичних працях. Саме тому белетристика Грушевського являється ще одним важливим джерелом для пізнання його творчості і діяльності.

Праці Михайла Сергійовича появлялися в різних «бібліографічних

⁹ М. Грушевський, «Як я був колись белетристом». Л. Винар, *Автобіографія Михайла Грушевського*, стор. 43.

формах»: монографії, видання джерел, історичні нариси, статті, наукові студії і причинки, спогади, некрологи, оповідання і драматичні твори, рецензії і бібліографічні замітки. Їхній характер — науковий, науково-популярний, публіцистичний, інформаційно довідковий і мистецький. На цьому місці бажано підкреслити важливість дослідження рецензійної творчості М. Грушевського, яка охоплювала історію і інші наукові дисципліни, публіцистичні видання, літературознавство і красне письменство, мемуаристику, довідкові видання і інші ділянки творчої праці українських і неукраїнських науковців, діячів, письменників і публіцистів. Саме рецензії М. Грушевського є тим важливим барометром, який показує наукове і інтелектуальне зацікавлення його в різних періодах діяльності і творчості.

Грушевськознавство також займається дослідженням праць, присвячених життю і творчості М. Грушевського, і в тому відношенні бібліографія праць, присвячених Михайлові Сергійовичу є вихідною точкою цього аспекту дослідження. Всі ці складові частини академічної дисципліни мають внутрішнє пов'язання і становлять основу Грушевськознавства.

Ми бажали бодай коротко накреслити структуру Грушевськознавства, як окремої ділянки наукового дослідження, яка стоїть у тісній зв'язку із іншими українознавчими дисциплінами. Немає сумніву, що Грушевськознавство заслуговує на повніше обговорення, але розмір цієї статті не дозволяє цього зробити.

Тепер стоїть перед нами питання сучасного стану дослідів життя, діяльності і творчості Михайла Грушевського. Що зроблено? На це питання можемо сказати, що зроблено відносно мало, але стан цієї ділянки українознавства не є такий трагічний, як був він в 1950-их і раніших роках. Завдяки діяльності УІТ і появи «Українського Історика» поставлено твердий фундамент під систематичне вивчення діяльності М. Грушевського. І тут треба ще раз підкреслити заслугу проф. Олександра Оглоблина, теперішнього почесного голови УІТ, який перший порушив на сторінках «Українського Історика» потребу всебічного дослідження життя і творчості М. Грушевського. З інших дослідників згадаємо Марка Антоновича, Любомира Винара, Іллю Витановича, Юрія Герича, Олександра Домбровського, Лева Биковського, Михайла Ждана, Ігоря Каменецького, Романа Климкевича, В. Міяковського, А. Сірка, Теодора Мацькова, Миколу Чубатого — всі вони на сторінках журналу містили свої праці, присвячені М. Грушевському.

У 1966 році з нагоди 100-ліття народження Михайла Сергійовича УІТ дало ініціативу до численних наукових конференцій, а також закликала українську громаду у вільному світі гідно відзначити пам'ять Великого Українця. У цьому самому році спеціальний том «Українського Історика» присвячено Грушевськознавству, а в наступних випусках журналу введено новий відділ «Грушевськяна», в якому друковано архівні й інші матеріали. Так започатковано систематичне вивчення діяльності і творчої спадщини Михайла Сергійовича.

Треба також з признанням відзначити, що в роках 1954—1958 перевидано монументальну *Історію України-Руси*, а дещо пізніше *Історію Української Літератури* М. Грушевського завдяки ініціативі видавництва «Книгоспілка» в Нью-Йорку. Також в 1960 видано збірку публіцистичних статей М. Грушевського п. н. «Вибрані праці» за редакцією Миколи Галія (наклад Головної Управи ОУРДП в США). Перевидання праць М. Грушевського є надзвичайно важливе, якщо йдеться про всебічне вивчення його творчості.

У 1974 році УІТ започаткувало неперіодичну серію «Грушевськіяна», призначену для друкування джерельних і інших матеріалів, а також передруків важливих праць історика. Треба зазначити, що за обчисленням бібліографа Лева Биковського в «Українському Історичку» за роки 1963—1983 появилось понад 60 позицій «Грушевськіяни».¹⁰ Отже, як бачимо, в минулих роках УІТ зробило доволі багато для розбудови Грушевськознавства.

З інших позитивних явищ треба відмітити опрацювання першої англомовної докторської праці Томаса Приймака п. н. «Михайло Грушевський і політика національної культури», яку він захистив на Торонтоському університеті в 1983 році.¹¹ Віримо, що ця цінна студія в короткому часі буде надрукована. В нормальних обставинах ми вже повинні мати десятки докторських праць про М. Грушевського на європейських, канадських і американських університетах. Проте так не є і лише можна надіятися, що в короткому майбутньому цей стан поправиться.

1984 рік Українське Історичне Товариство проголосило роком Михайла Грушевського у зв'язку із відзначенням 50-ліття його передчасної смерті в 1934 році. У цьому році появляється цей науковий збірник, як спеціальний випуск «Українського Історика», в якому містяться важливі дослідження і архівні матеріали. Подібно, як в 1966 році, УІТ дало ініціативу для влаштування наукових конференцій в США, Європі і Канаді, присвячених відзначенню 50-ліття його смерті. Також на рекомендацію УІТ Наукова Рада при СКВУ, як світова надбудова українських наукових установ у вільному світі, проголосила 1984 рік — роком Михайла Грушевського. Ми віримо, що саме в цьому році УІТ і інші українські наукові установи причиняться до дальшої розбудови Грушевськознавства.

Деякі питання джерелознавства і методології

Наукове дослідження діяльності М. Грушевського безпосередньо пов'язане із аналізом історичних джерел і методологією наукового до-

¹⁰ Лев Биковський, «Грушевськіяна» на сторінках «Українського Історика» (рукопис, Архів УІТ). Аналіза друкованих праць в У.І., присвячена М. Грушевському, подана також в статті Ол. Домбровського, «Грушевськіяна в Українському Історичку», *Український Історик*, ч. 3—4, 1973, стор. 29—37.

¹¹ Thomas M. Prymak, *Mykhailo Hrushevsky and the Politics of National Culture*, University of Toronto, 1983.

сліду. Грушевськознавці на Заході не мають доступу до архівних матеріалів Грушевського, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві в Києві, в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР і інших архівах в советській Україні. Тут в першу чергу ідеться про епістолярну спадщину М. Грушевського і його сучасників, в якій маємо важливі дані про зв'язки нашого найвидатнішого історика, редактора, видавця і провідного суспільного діяча. Неможливість використати ці матеріали надзвичайно звужує джерельну базу наших досліджень. Натомість архівні фонди на Заході не є належно вивчені. До певної міри виняток становлять віденські архіви, які досліджував Т. Горникевич і Л. Винар і етнічні архівні фонди Канадського Національного Архіву в Оттаві, що їй досліджував Т. Приймак. Листування М. Грушевського, яке зберігалося в архівах УВАН і НТШ в Нью-Йорку завдяки професорам В. Міяковському і С. Стецюкові, опубліковано за редакцією Марка Антоновича в «Українському Історичному».

Також проф. І. Каменецький вивчав німецькі архівні фонди в зв'язку із дослідженнями діяльності М. Грушевського в Українській Центральній Раді. Інші опубліковані архівні матеріали подаємо в нашій бібліографії.

Нема сумніву, що в різних державних і приватних архівах в Європі та інших континентах зберігаються ще не віднайдені документи, пов'язані з діяльністю М. Грушевського. Нашим завданням є їх розшукати. Натомість друковані праці Михайла Сергійовича, які являються першоджерельним матеріалом до вивчення його життя і творчості, у певній мірі є доступні дослідникам на Заході. На увазі маємо його наукові, публіцистичні і літературні праці. Вони властиво становлять найважливішу джерельну базу Грушевськознавства на Заході.

Декілька зауважень про методологію досліджу. У цьому аспекті можна відмітити деякі поважні недотятнення, які спричинюють неповне, а часами невірне відтворення доби Грушевського. Для прикладу згадаємо аналізи і наświetлення провідної ролі М. Грушевського в розбудові українського державного життя в 1917 і 1918 роках. В працях деяких дослідників цей період діяльності історика і державного мужа виходить часами поверховим і необ'єктивним. Це також стосується до вивчення політичного світогляду М. Грушевського до 1919 року, який дослідники аналізують на основі його публіцистичних статей з 1920-их років, в яких він поділяв ідеологію лівого крила Української Партії Соціалістів Революціонерів і підготовлявся до повороту в Україну. Такий методологічний підхід не є оправданий і не видержує критики. Дослідження діяльності Грушевського в 1917 і 1918 роках треба базувати на джерелах того часу, а не на пізніших матеріалах, що відносяться до пізнішого періоду його життя. Те саме відноситься до політичного світогляду М. Грушевського, який проходив еволюцію в різних періодах його життя і не був якоюсь застиглою, незмінною «політичною догмою». До діла маємо із живою людиною, яка віддано працювала на суспільно-політичній ниві українського національного

життя, думала і час-до-часу міняла свої політичні наставлення, свою політичну дію. Його публіцистичні праці і співпраця з різними політичними середовищами в різних періодах його життя повністю це підтверджує. Тому дослідники М. Грушевського повинні брати до уваги якнайширшу джерельну документацію, що відзеркалює досліджувані окремі періоди його діяльності.

Праці, писані «з перспективи часу», що є основані на вузькій джерельній базі або на ідеологічних заложеннях авторів, також мають свої слабости і виявляють тенденційність головно в оцінці М. Грушевського як державно-політичного діяча і голови Української Центральної Ради. Ілюстрацією цих методологічно-джерельних недомогань може служити праця Ом. Пріцака «Із нагоди столітнього ювілею історика» (*Листи до приятелів*, 1966, чч. 157—159 кн. 5—7).

Без відповідної джерельної документації автор статті прийшов до висновків, що «Грушевський залишився на все життя вірним світоглядомі своєї молодости, що до речі, ніколи не вийшов поза сферу національної романтики та ідилії» (стор. 3—4). Він також висунув поважне обвинувачення Грушевському, який, на думку О. Пріцака, «своєю науковою і політичною діяльністю спричинився у вирішальний спосіб до моральної і фізичної ліквідації української аристократії» (стор. 13). На яких джерельних основах базує свої обвинувачення проф. О. Пріцак? Марко Антонович своєчасно писав, що закид Пріцака «настільки голословний і неетичний, що дивуєшся, як хоч би в публіцистичній статті, можна його висувати. Питаєшся: кождь саме з української аристократії морально і фізично ліквідував М. Грушевський? Нам взагалі невідомо про будь яку ліквідацію, яку проводив М. Грушевський, а коли О. Пріцакові такі речі відомі, то їх варто назвати по імені».¹²

Знаємо, що советські борзописці змальовують Грушевського, як «фальсифікатора історії» і «буржуазного націоналіста», але навіть вони не договорилися до «фізичної ліквідації», спричиненої Грушевським. Сьогодні О. Пріцак є керівником катедри історії України ім. М. Грушевського на Гарвардському університеті. Вже пора, щоб він відкликав або джерельно удокументував свої закиди на патрона цієї катедри. Хочемо вірити, що в 50-ліття смерті Михайла Грушевського він це зробить, бо цього вимагає професійна етика історика.

Ми свідомо зачитували вищезгадану статтю, як ілюстрацію до методологічних проблем в дослідженні діяльності М. Грушевського. Часами через незнання джерел, ідеологічне наставлення або інші причини — дослідники можуть подати суб'єктивний і неповний образ діяльності М. Грушевського.

Аналітичні і синтетичні історичні праці повинні базуватися на перевірених історичних джерелах так, як цього вимагає методологія

¹² Марко Антонович, «До дискусії навколо М. С. Грушевського», стор. 6—7, (рукопис, Архів УІТ). Стаття писана в 1966 році.

історичного досліджу. І в цьому контексті «забронзування» або «оболочування» історичних явищ і особистостей виходять поза межі наукового досліджу.

Наші завдання

На початку нашої статті ми згадали про «всеукраїнську трійцю» — Тараса Шевченка, Івана Франка і Михайла Грушевського — як трьох велетнів українського національного відродження. Шевченкознавство, Франкознавство і Грушевськознавство — це три основні ділянки українознавства, з яких остання була довший час занедбана українськими науковими установами і науковцями. Завдяки діяльності УІТ і виданню «Українського Історика» цей стан змінився на краще. П'ятдесяті річниця смерті Михайла Грушевського нагадує нам про те, як ще мало знаємо про нього і як мало зроблено для наукового вивчення життя і творчої спадщини цього третього члена «всеукраїнської трійці» і будівничого Нової України. Отже, перед нами стоять важливі завдання і під кінець наших роздумувань про Михайла Грушевського бажано, бодай коротко, обговорити завдання і пляни Українського Історичного Товариства в дальшій розбудові Грушевськознавства. Ми також віримо, що до цих плянів приєднається українське громадянство і українські установи, які сповнять свій обов'язок і довг вдячності перед Великим Українцем, а разом стануть правдивими будівничими цієї важливої ділянки українознавства.

Наші думки розпочнемо від твердження, що дальший розвиток Грушевськознавства безпосередньо пов'язаний з двома постулатами: збільшення числа грушевськознавців і забезпечення задовільної матеріальної бази для видавничої програми УІТ. Відносно першого передумови — то є всі дані бути оптимістом і ми віримо, що число дослідників творчої спадщини Грушевського значно збільшиться. Відносно другого постулату — матеріальної бази: УІТ створило «Видавничий Фонд М. Грушевського». Вже маємо позитивні вістки про розбудову цього фонду нашим громадянством, зокрема читачами «Українського Історика» і українськими установами. Отже, маємо добрий початок і тепер можемо приступити до обговорення наших плянів.

У зв'язку із відзначенням 50-ліття смерті Михайла Грушевського видаємо цей науковий збірник, як спеціальний том «Українського Історика». Наше видання значно поширює тематичний профіль Грушевськознавства, і віримо, що воно причиниться до кращого зрозуміння окремих періодів його діяльності. У цьому випуску також започатковуємо друк нововіднайдених архівних матеріалів і друкуємо бібліографію праць про М. Грушевського.

Багато наукових і публіцистичних праць історика розпорошені по різних серійних виданнях, які часто є недоступні ширшому колу дослідників доби Грушевського. Саме тому ми запланували видати спершу два збірники його праць. Перший буде охоплювати його наукові праці, другий вибрані публіцистичні статті. Це є конкретне запо-

чаткування систематичного видання головніших історіографічних і публіцистичних творів, які будуть віддзеркалювати окремі періоди його творчості і діяльності. Якщо буде задовільна фінансова підтримка, плянуємо видати ці збірники також в англійському перекладі і тим самим уможливити неукраїнським дослідникам познайомитися з кращими зразками творчості історика. Окремий збірник в англійській та інших світових мовах буде присвячений працям українських і неукраїнських істориків, які відносяться до наукової спадщини і діяльності Михайла Сергійовича, що також спричинився до спопуляризування Грушевськознавства на міжнародньому науковому форумі.

Питання бібліографії праць М. Грушевського, як також праць про нього, становить необхідну базу для систематичного вивчення його життя і творчості. Саме тому вже виготовлено до видання окремих бібліографічний збірник, який, як відомо, появиться у відносно короткому часі. Крім того будемо даліше продовжувати наше серійне видання «Грушевськіяна», а на сторінках «Українського Історика» даліше будемо містити матеріали з Грушевськознавства. Оце в короткому зарисі наш видавничий плян, який з допомогою української спільноти, зреалізуємо. Здається, що УІТ зробило і робить все, що в його силах і спроможностях, щоб причинитися до якнайповажнішого вивчення спадщини Великого Українця.

У майбутньому бажаємо розглянути можливість англійського перекладу *Історії України-Руси*, монументального твору нашого історика. Наразі чекаємо на вяснення НТШ в Америці, яке вже давніше зобов'язалося видати англійський переклад *ІУР*, але до сьогодні нічого не видало. *Історія України-Руси*, як вдало підкреслив проф. Олександр Оглоблин, завжди стоятиме поруч з Шевченковим «Кобзарем», як тривалий пам'ятник української історичної науки. Це е монументальний і найвизначніший твір історика, який заразом е історіографічним документом доби Грушевського, в якому перший раз впроваджено національну схему українського історичного процесу і відтворено на широкій джерельній основі багатомірне життя українського народу до половини 17-го століття. Як монументальний документ творчості Михайла Сергійовича, цей твір ніколи не буде «перестарілим історичним твором», як дехто натякає. Коли в англійській мові появляються переклади творів російських істориків, сучасників Грушевського, і ніхто не підносить питання їхньої «застарілості» — тоді не бачимо найменшої причини, щоб не видати в англійській мові *Історії України-Руси*, як історіографічний документ часу, і зробити цей монументальний твір доступним широким кругам неукраїнських дослідників історії Східної Європи і України. Як відомо, *Історія України-Руси* М. Грушевського здобула високе признание на форумі міжнародньої наукової критики.

Це саме відноситься до *Історії Української Літератури* М. Грушевського й інших його творів. Зробімо їх доступними неукраїнському науковому світові! Це надзвичайно важливе завдання, яке УІТ і інші установи можуть спільно зреалізувати. Отже, перед нами усіми сто-

ять до розгляду ці важливі проекти, які вимагають точного планування і систематичної реалізації.

Ми віримо, що наші думки про Грушевськознавство, предложений проект видання наукових збірників, заплановані окремі монографічні дослідження життя і творчості Михайла Грушевського, запроектовані збірники з біографічними і бібліографічними джерелами про М. Грушевського — все це причиниться до тривалого відзначення пам'яті Михайла Грушевського, нашого найвидатнішого історика, і одного із найвидатніших творців національного і державного відродження історії.

Сповнімо свій священний обов'язок перед Михайлом Грушевським, батьком української національної історіографії, і перед українською історією.